

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Academic Journal of Language and Literature

CİLT/VOLUME: 4, SAYI/ISSUE: 1, NİSAN/APRIL 2020

Kadri H. YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

kyilmaz84@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2117-6633>

Farsça Kaynaklı Bir Atasözünün Divan Şiirindeki Görünümleri Üzerine: Kadr-i Zer Zerger-Şinâsed Kadr-i Gevher Gevherî

On the Appearance of a Persian Source Proverb in Divan Poetry: Kadr-i Zer Zerger-Şinâsed Kadr-i Gevher Gevherî

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 25.02.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 29.03.2020

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2020

Atıf/Citation

YILMAZ, Kadri H. (2020). Farsça Kaynaklı Bir Atasözünün Divan Şiirindeki Görünümleri Üzerine: Kadr-i Zer Zerger-Şinâsed Kadr-i Gevher Gevherî. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (1), 92-102.
DOI: 10.34083/akaded.694189

YILMAZ, Kadri H. (2020). On the Appearance of a Persian Source Proverb in Divan Poetry: Kadr-i Zer Zerger-Şinâsed Kadr-i Gevher Gevherî. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (1), 92-102.
DOI: 10.34083/akaded.694189

<https://doi.org/10.34083/akaded.694189>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Toplumların inançları ve davranış biçimlerini aktarma aracı olarak kabul edilen atasözlerinde, ortaya çıktığı halkın geçirdiği tecrübeler ile bu tecrübeler sonucunda oluşmuş olan değer, düşünce, kanaat, yaklaşım ve geleneklerin izleri bulunur. Toplumların sosyal hayatları ve tecrübelerinin edebiyatlarına yansımaları kaçınılmaz bir gerçek olduğuna göre atasözleri ve deyimlerin de edebî ürünlerde yer alması olağan bir durumdur. Soyut düşüncelerin atasözleri vasıtasıyla somut bir kalıba evrilmesi, anlatılmak istenen duygunun atasözleriyle pekiştirilmesi, edebî sanatların da yardımıyla vezinli ve kafiyeli bir söylemle şiirde karşımıza çıkar. Divan şairlerinin de özellikle Necâtî'den sonra her dönemde şiirlerinde atasözleri ve deyimlere yer verdikleri görülür. Bu çalışmada, "Altının kıymetini kuyumcu, cevherin kıymetini mücevherci bilir" anlamına gelen "Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i gevher gevherî" atasözünün şairlerce nasıl kullanıldığı incelenmeye çalışılacaktır. Atasözünün bulunduğu örnekler, divanlar, mesneviler, tarihî eserler, biyografik kaynaklar olmak üzere çok sayıda eser taranarak tespit edilmiştir. Söz konusu atasözünün lafzen aynı şekilde bulunduğu beyitlerin yanında, atasözünün bir bölümünün yer aldığı ya da atasözünü telmih eden örnekler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Özünde, bir varlığın kıymetinin ancak o işin ehli tarafından hakkıyla bilinebileceği anlamı yatan atasözünün, örnek beyitlerde; sevgilinin kıymetinin ancak aşktan anlayan, gerçek âşıklar tarafından bilineceği, şairin şiirinin değerinin ancak nükteden, şiirin inceliklerinden anlayan bu konuda ehil kişilerce bilineceği, kişinin insanî kıymetinin ancak onu hakkıyla tanıyanlar tarafından bilineceği şeklinde işlendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Divan şiiri, zerger, gevher.

Abstract

The proverbs, which are accepted as a means of transferring the beliefs and behaviors of the societies, have traces of the people's experiences and the values, thoughts, opinions, approaches and traditions formed as a result of these experiences. Since it is an inevitable fact that the social lives and experiences of societies are reflected in their literatures, it is usual for proverbs and idioms to be included in literary products. It appears in poetry with the help of literary arts, to evolve abstract ideas into a concrete pattern through proverbs, to reinforce the emotion that is intended to be explained with proverbs. Divan poets are also seen to have proverbs and idioms in their poems, especially after Necâtî. In this study, it will be tried to examine how the proverb, "Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i gevher gevherî" which means that gold knows the value of the jeweler and the jeweler knows the value of the ore. Samples with proverbs were found by scanning a large number of works, including divans, mesnevis, historical works, and biographical sources. In addition to the couplets in which the proverbial word in question is located, examples that include a part of the proverb or suggest the proverb are included in the study. In essence, the proverb, which means the value of an asset can only be known by the competent of that business, in the example the proverb in couplets; it is seen that the value of the lover will be known only by the true lovers, who understands the love, the value of the poet's poetry will be known only by those skilled in this subject who understands the nuance of the poetry, and that the human value of the person is known only by those who know him well.

Keywords: Proverb, Divan Poetry, jeweler, jewel.

Giriş

Dil içerisinde her dönemde var olduğu söylenebilecek olan atasözleri ve deyimler, sunduğu ifade imkânları bakımından daha ilk örneklerden itibaren edebî eserlerde kullanılmıştır. Atasözleri ve deyimlerin, hem anlamın oluşumu hem de bu anlamın ifadeye bürünüşü bakımından çeşitli sanatlarla örüldüğü görülür. Soyut nitelikteki düşünce, atasözleri vasıtasıyla somut bir kalıba dökülürken çoğu zaman edebî sanatlardan yararlanarak vezinli, kafiyeli, ahenkli bir söyleyişle karşımıza çıkar (Akün 2006: 118-119).

Oldukça zengin olan dil varlığımızın önemli bir bölümünü oluşturan atasözü ve deyimlerin, yazı dilinde çok eskiden beri kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Her şairde farklı sayıda olmakla birlikte, şiirde atasözü ve deyimleri kullanma geleneği, Divan şiiri içinde ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Anadolu sahasında, şiirlerinde atasözlerine ilk kez yer veren şairin Yıldırım Bayezid'in veziri olan ve "Sâfi" mahlasıyla şiirler yazan Kasım Paşa olduğu kabul edilmekte, şairlerin şiirlerinde atasözü, deyim ve halk ağzına yakın söyleyişlere çokça yer vermelerine ise ilk olarak 15. yüzyılda rastlandığı belirtilmektedir (Batislam 1997: 108-109; İsen 1988: XXXV). Özellikle Necati Bey'in şiirde atasözü, deyim ve halk söyleyişlerini kullanması kendisinden sonraki şairler üzerinde çok etkili olmuştur (Kurnaz 1997: 113).

Atasözlerinin bir başka özelliği de toplumun inançlarıyla davranış biçimlerini aktarma aracı olarak kullanılabilmesidir. Onlarda halkın yüzyıllar boyu geçirdiği tecrübeler ile bu tecrübeler sonucunda oluşmuş olan değer, düşünce, kanaat, yaklaşım ve geleneklerin izleri bulunur. Atasözlerinin bu özelliği, şairin anlatımı zor olan durumları, çoğunluğun bilip inandığı güçlü sözlerle, canlı imajlar oluşturarak anlatmasını kolaylaştırmıştır. Yani pek çok Divan şairi, atasözleri aracılığıyla ya kendisinin vermek istediği bir düşünceyi ya da toplumun herhangi bir tutum ve davranışını kanıtlamak, özel ya da genel bir görüşü güçlendirip sağlamlaştırmak istemiştir (Mengi 1986: 50).

Bayram Ali Kaya, atasözleri ve deyimlerin divan şiirinde kullanımı üzerine yaptığı çalışmada, şairlerin atasözleri ve deyimlere şiirlerinde nasıl yer ver verdikleri, bunları kullanırken ne gibi değişiklikler yaptıklarını maddeler halinde şöyle sıralamaktadır:

1. Divanda yer alan bir atasözü bazen Türkiye Türkçesi'ndeki kullanımıyla ya hiçbir değişikliğe uğratılmadan aynen ya da ona yakın bir söz dizimiyle verilir.
2. Atasözü aynen; ancak vezne uydurularak verilir.
3. Atasözünün anlam olarak aynı; ancak lafzen farklı bir şekilde verildiği, bir diğer ifadeyle ona telmihte bulunduğu veya işaret edildiği görülür.
4. Bazı beyitlerde "bu meseldür, bu mesel meşhurdur, meseldür söylenür, meseldür evvelden, bu meşhur bir meseldür, mukarrerdür, gerçi dirler kim, bu söz meşhurdur derler" vb. ifadelerle, söz konusu edilen ibarenin atasözü olduğuna veya en azından o devirde yaygın olarak kullanıldığına işaret edilir.
5. Atasözünün vezne uydurmak için bazı kelimelerinin yerlerinin değiştirildiği, bazı kelimelerinin çıkartılarak veya farklı kelimeler eklenerek az çok değişikliğe uğratıldığı olur.
6. Atasözünün çekirdeği olan kelime ile kurulmuş deyimler de aynı beyitte toplanarak ifade zenginleştirilir.
7. Bazı atasözlerinin bazen tamamen Arapça veya Farsça şekillerine, bazen de kimi kelimelerinin Arapça veya Farsça biçimlerine yer verildiği görülür (Kaya 2011: 17-19).

Çalışmaya konu olan atasözünün tespit edildiği örneklerde, Kaya'nın yukarıda ifade ettiği yedi maddenin hemen her birine örnek teşkil edecek tanık bulunmaktadır. Atasözünün aslı şekli olan "Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i gevher gevheri", vezni Fâilâtün Fâilâtün

Fâilâtün Fâilün (-.-/ -.-/ -.-/-.-) olan manzûmelere tam olarak uyum sağlayabildiği için hiçbir değişikliğe sebep olmaksızın aynı şekilde kullanılabilir.

Atasözünün anlam olarak aynı; ancak lafzen farklı bir şekilde verildiği, bir diğer ifadeyle ona telmihte bulunduğu veya işaret edildiği görülür. Bu tip örneklerde lafzen görülen farklılıklar; “zer” yerine “dür, la’l” gibi kıymetli madenlerin; “şinâs” yerine “bil-” fiilinin kullanıldığı görülmektedir. Nitekim atasözünün ilk bölümü olan “Kadr-i zer zerger-şinâsed” Türk Dil Kurumu’nun atasözleri ve deyimler sözlüğünde “Altının kıymetini sarraf bilir¹” şeklinde yer almakta, karşılığı olarak da “Bir kimsenin, bir şeyin değerini ancak o konuda uzmanlığı olanlar bilir” ifadesine yer verilmektedir.

1. Kadr-i Zer Zerger-şinâsed Kadr-i Gevher Gevherî

Lugat-i Nâcî’de “gevherî” maddesinin karşılığı olarak “cevâhirci, cevher-fürûş” anlamları verilmiş, buna örnek olarak da “Altının kıymetini kuyumcu, cevherin kıymetini mücevherci bilir” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir olan “Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i gevher gevherî” atasözüne yer verilmiştir (Muallim Naci 1322: 643). Dilçin ise söz sanatlarından irsâl-i mesel bahsinde, söylenen bir düşünceyi inandırmak ve pekiştirmek amacıyla bir atasözüne şiirde yer vermek olarak tanımladığı sanat için aşağıda da örneğine yer verilen Nef’î’nin bir beytini tanık göstererek bu atasözüne yer vermiştir (Dilçin 2016: 464). Yılmaz ise Arapça ve Farsça asıllı veciz sözleri derlediği sözlük çalışmasında bu atasözüne yer vermektedir (Yılmaz 2008: 441).

Sultan IV. Mehmed (ö.1693) devrinde şeyhülislamık yapan ve aşağıdaki ifadelerden, padişahın takdirini kazandığı görülen Minkârî-zâde Yahyâ Efendi’nin (ö. 1678) kıymetinin tescili adeta atasözleriyle yapılmış ve saraya çağrılmıştır.

Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî asrında Şeyhülislâm-ı vakt fâzıl-ı karâr-dâde
merhûm ve magfûrun ileyh Minkârî-zâde Yahyâ Efendi hazretlerinin dahi
gûş-zedi olmagın

Kadr-i zer zerger şinâsed, kadr-i gevher gevherî
mısdâkıncı taraf-ı Devlet-i Âliyyeye da’vet itmişler idi (Mert 2014: 9).

II. Mahmud (ö. 1839), kendisine üç tane levha hediye eden hattat Mahmud Celaledin’e ödül olarak verdiği yüklü miktarda paranın yanında veziri eliyle duygularını belirten bir de yazı göndermiştir.

Benim Vezirim,
Mûma ileyh meşhûr hattatlardan olduğu ma’lûm-ı hümâyûnumdur. Güzel
yazmış, tarafına dört kişelik altun gönderilmiş olmakla ‘atiyye-i hümâyûnum
olarak mûma ileyhe viresin.
Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i gevher gevherî (Mert 2000: 305)

Bir varlığın kıymetinin bilinmesi üzerine kurulu bu atasözünün benzeri ya da başka bir versiyonu kabul edilebilecek bir söz de Hz. Ali-Kamber, gül-bülbül ilişkisine dayalıdır:

Kadr-i gül bülbül-şinâst kadr-i Kamber râ ‘Alî (Yılmaz 2008: 441).

Bu söze, şimdiye kadar herhangi bir şairin şiirinde rastlanmamıştır fakat çeşitli metinlerde çalışmaya konu olan atasözü ile bir arada kullanımlarına rastlanmaktadır. Örneğin; İsmail Baba’ya ait bir Bektaşî mecmuasında, her iki söz bir beyit olacak şekilde bir arada kullanılmıştır.

¹ Bkz., <https://sozluk.gov.tr/>, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Erişim tarihi: 22.02.2020

Kadr-i zer zerger-şinâst kadr-i gevher gevherî
Kadr-i gül bülbül-şinâst kadr-i Kanber râ 'Alî (Köşker 2009: 469)

Mahmud Sâbit'in 1768-1774 yılları arasında Osmanlı-Rus savaşı sırasındaki cephelelerden Silistre bölgesini anlattığı *Tarih-i Silistre* adlı eserinde de her iki söz bir beyit oluşturacak şekilde bir arada kullanılmıştır. Beyit Feyzullah Ağa'nın değerine binâen ona verilen Rumeli payesi bağlamında şu şekilde kullanılmıştır:

Kadr-i zer zerger-şinâs kadr-i gevher-gevherî
Kadr-i gül bülbül-şinâs kadr-i Kanber Alî

zemzemesince ser-bâzân-ı meydân-ı vegâ Feyzullâh Ağa'ya Rumili pâyesiyle
ümerâ-yı kirâm silkine munzam kılup Feyzullâh Paşa 'unvânıyla mu'anven
kılmışlar idi (Büyüktapu 2013:103).

Fars Edebiyatı'nın en önemli şairlerinden biri olan Hâfız'ın *Divanı*'nda ise söz konusu atasözüne, anlam olarak aynı olsa da şekil bakımından bir bölümüne yer verildiği görülmektedir. Gölpınarlı tarafından "Bence senin benim bir mücevherdir ve o eşsiz cevherin kıymetini de cevherden anlayan bilir" şeklinde aktarımı yapılan beyit şu şekildedir:

Medâr-ı nokta-i biniş zi-hâl-i tûst merâ
Ki kadr-i gevher-i yek-dâne gevherî dâned (Gölpınarlı 1992: 23)

2. Atasözünün Yer Aldığı Beyitler

"Altının kıymetini kuyumcu, cevherin kıymetini mücevherci bilir" şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir olan "Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i gevher gevherî" atasözünün yer aldığı beyitlerde kimi zaman tamamının hiç değiştirilmeden kimi zaman da bir kısmının şairlerce kullandıkları görülmektedir. Bazı örneklerde ise atasözünün aslında "gevher" olarak bulunan kelimenin "cevher" şeklinde kullanımına rastlanmaktadır. Özünde, bir varlığın kıymetinin o işin ustası tarafından hakkıyla bilinebileceği anlamı yatan atasözünün, şairlerce bir bölümüne yer verildiği beyitlerde "şinâs" ifadesinin "gevher" ya da çeşitli madenlerle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu tip beyitlerde söz konusu iki ifade bir bakıma anlamın anahtarı gibidir. Bu kullanımlarda dikkati çeken, bahsedilen unsurun kıymeti ve bu kıymetin kim tarafından ne şekilde bilindiğidir. Çalışma, atasözünün tamamının yer aldığı beyitler ile atasözünün bir bölümünün yer aldığı ya da ondan izler taşıyan, ona telmih yapılan beyitler olmak üzere iki başlık altında incelenmeye çalışılacaktır.

2.1. Atasözünün Tamamının Yer Aldığı Beyitler

Sevgilinin kuyumcu olarak tasvir edildiği bu beyitte, âşığın sararmış olan yüzü altına, akıttığı gözyaşları inciye teşbih edilmiştir. Âşığın çektiği sıkıntı, beyitte iki şekilde dışarıya yansımaktadır. İlki, eziyetin büyüklüğünden yüzünün adeta altın gibi sararmış olması, ikincisi boncuk boncuk döktüğü inci gibi gözyaşlarıdır. Bu beyitte cevherden anlayan kişi sevgilidir.

Sevgili, benim sararmış yüzümde gözyaşı incilerimi görüp meyletti. Altının kıymetini kuyumcu, cevherin kıymetini mücevherci bilir.

Rûy-ı zerdimde dür-i eşkim görüp meyl itdi yâr
Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i gevher gevherî (Hüsrev, Kaya 2007: 506)

² Farsça bir son ek olmasının yanında müstakil olarak da kullanılan "şinâhten>şinâs": Bilen, bilgili; tanıyan ve uzman anlamlarını taşımaktadır. Eklendiği kelimelere ise bilen, anlayan, o işin uzmanı gibi anlamlar katar. Örn: mûsikî-şinâs, hâtır-şinâs, nükte-şinâs (Redhouse, 1987: 1138; Steingass, 2005: 764; Kanar, 2013: 978).

O peri altına, gönül ehli kimseler ise onun la'l gibi kırmızı dudaklarına düşkündür. Altının kıymetini kuyumcu, cevherin kıymetini mücevherci bilir. Kuyumcu olarak işlenen sevgili altına yani maddeye meyilli iken gönül ehl-i kimseler, gelenekte “ab-ı hayat” olmasıyla bilinen sevgilinin la'l dudaklarına yani “ab-ı hayat”ın hammadesine ulaşmak isterler.

Ol perî altına mâ'il ehl-i diller la'line
Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i cevher cevherî (Vahyî, Vural 2013: 275)

Aşk iksirinin sevgilinin yüzünde olduğuna inanan âşık, gelenek içerisinde kendisine yüz vermemesiyle bilinen, âşığa baksa dahi onu yaralayan sevgilinin bir kez olsun bakışına taliptir. Burada cevherden anlayan kişi âşıktır. Onun kaynağı da sevgilinin yüzündedir.

Ey sevgili! Ben aşk iksirinin talibiyim, yüzüme baksan ne çıkar. Altının kıymetini kuyumcu, cevherin kıymetini mücevherci bilir.

Tâlib-i iksîr-i 'aşkam n'ola baksañ yüzüme
Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i cevher cevherî (Gıyâsî, Vural 2013: 274)

Aşağıdaki beyitler Nefî'nin Darüssaâde ağası İsmail Ağa için yazdığı kasideden alınmıştır. Padişah, İsmail Ağa'nın cevherini/kıymetini anlayıp onu Cem'in kadehi gibi elinde tutsa yaraşır. O kerem sahibi padişah gibi onun değerini bilen kimse yoktur. Nitekim altının kıymetini kuyumcu, cevherin kıymetini mücevherci bilir.

Yaraşır ger cevherin idrâk edip şâh-ı cihân
Elde tutsa dâimâ gönlünü câm-ı Cem gibi
Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i gevher gevherî
Kadrin anıncün bilir yokdur şeh-i ekrem gibi (Nefî, K.3, 3-4, Akkuş 2018)

Haşmet'e ait bu beyit ise Sadrazam Mustafa Paşa'ya hitaben yazdığı ıydiyye kasidesinden alınmıştır. Burada şiirden anlayan kişi sadrazam, onun lutfuna mazhar olan kişi Haşmet'tir. Şiir incisini sen bilirsin, lutfunun sermayesini ben bilirim. Nitekim altının kıymetini kuyumcu, cevherin kıymetini mücevherci bilir.

Dürr-i nazmı sen bilirsin nakd-i lutfu ben kulun
Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i gevher gevherî (Haşmet, K 11/43, Aksoyak, Arslan 2018)

Bu beyitte ise hem kuyumcu hem de cevher şairin kendisidir. Onun gönlü şiir cevherinin madeni, kendisi de bu cevherden anlayan ve onu işleyen kuyumcudur.

Şükürler olsun, gönül, şiir cevherinin madenidir. Altının kıymetini kuyumcu, cevherin kıymetini mücevherci bilir.

Ma'denidür cevher-i nazmuñ bi-hamdi'llâh gönül
Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i cevher cevherî (Süheylî, K 37/38, Harmanlı 2017)

Mevlevî şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede'nin *Mesnevi*'nin ilk on sekiz beytini şerhinde, on sekizinci beytin şerhinden sonra konunun özeti mahiyetinde bu çalışmanın konusu olan atasözüne “ariflerin dilinden” yer verir. Ardından sözün kısa ve öz olması gerektiğini, sözü uzatmanın bir faydası olmayacağını söyler.

... Pes, suhân kûtâh gerekdür ve'sselâm. Ya'nî tarîk-i Hakk'da riyâzet ve mücâhede ile puhte olup kemâlle anlaruñ hâlin hiç ham u nâkıs kalan idrâk idemez. Anuñ için aña bir şeyh: “ lâ ya'rifu zü'l-fazl illâ züveh”³ demişdür. Ve 'arifler demiş:

³ Fazilet sahibi olanlar değil, ancak tanıyanlar bilir.

Kadr-i zer zerger şinâs[ed] kadr-i gevher gevherî
Ademî râ ânkesî dâned ki âdem-zâde est

deyu edâ eylemişlerdür. Pes, söz muhtasar gerekdür. Tatvîl-i kelâm eylemenüñ fâidesi yokdur ve'sselâm, temme'l-kelâm; bi-'avni'llâhi'l-meliki'l-'allâm (Duru 2003: 18).

Atasözünün son dönemlere kadar kullanıldığının bir göstergesi, Amasya âlimlerinden Emrî mahlasıyla şiirler yazan Hoca Ahmet Emrî Yetkin'in (ö. 1974) 13 Şubat 1965 tarihinde yazdığı ve on beyitten oluşan "Nasihât" isimli bir şiirinin son beytinde geçiyor olmasıdır.

Hayret etme kadrini bilmezse nâkıs Emriyâ
Kadr-i zer zerger şinâsed kadr-i gevher gevherî (Olcaý 2010: 9)

2.2. Atasözünün Bir Kısımının Yer Aldığı ya da Atasözünü Telmih Eden Beyitler

Eldeki beyitler; şairin şiirinin değerinin ehline bilineceği, sevgilinin kıymetinin ancak âşıklar tarafından bilineceği ve kişinin insanî kıymetinin ancak onu hakkıyla tanıyanlar tarafından bilineceği ile ilgilidir. Bu beyitlerde anlatılmak istenen olgunun anahtarı, "gevher" ve "şinâs" ifadeleridir. Bu iki ifadenin birlikteliği, atasözünün özüne dem vurmakta ve anlatılmak istenenin anlam çerçevesini oluşturmaktadır.

Bir cevherin değerini cevherden anlayanların bildiği gibi Nazmî'nin şiirini de ancak şiirden anlayanlar bilir.

Nazminüñ nazmını ehl olan bilür
Nitekim bir cevheri cevher-şinâs⁴ (Nazmî, 2751/7, Üst 2018)

Zâtî de, yazdığı çeşit çeşit şiirlerle bu konuda bir cevher kaynağı olduğunu ve bu dünyada kıymetini ancak cevherden anlayanların bileceğini söyler. İkinci mısradaki yer verdiği "dürlü dürlü" ikilemesini, hem çeşit çeşit anlamında hem de şiirlerinin tamlamayı şeklinde inciyi benzeterek tevriyeli olarak kullandığı dikkati çekmektedir.

Cevherî olanlar anlarlar cihânda kadrimiz
Dürlü dürlü nazm ile Zâtî cevâhir kâniyuz (Zâtî, 558/7, Tarlan 1970)

Mu'îdî, şiirinin değerinin bilinmeyeceğinden endişe ediyor gibidir ve şiirden anlayan kişiye "gitme gel" şeklinde seslenmektedir. Ey nükteden ve cevherden anlayan sultanım, Mu'îdî kulunun nazım incileri değersiz kalmayın, gitme gel.

Dürr-i nazmı kâsid olmasun Mu'îdî bendeñüñ
İy şeh-i gevher-şinâs ü hurdedânım gitme gel (Mu'îdî, 277/7, Tanrıbuyurdu 2012)

Cevherden anlayan gönüller, nezaketin sevgilinin inciler saçan la'l dudağında olduğundan onun kaynağında bulunmadığını söylerler.

Gevheri kânda bulunmaz dir dil-i cevher-şinâs
Ol nezâket kim anun la'l-i dür-efşânındadır (Hûfî, Kavaklıyazı 2010:163; Gıynaş 2017: 930)

Aşağıda, Nehârî ile Nazmî'ye ait örneklerde kıymeti bilinecek unsur sevgiliye kavuşmayla ilgilidir.

Kavuşma incilerinin kıymetini, aşkın cevherinden anlayanlara sor. Yoksa her hilekârın ona kuyumcu olacağını, onun kıymetinden anlayabileceğini sanma.

⁴ İnsanı da insanoğlu olan bilir.

Dürr-i vasluñ kıymetin cevher-şinâs-ı ‘aşka sor
Yohsa her kallâbı sanmañ kim ola sarrâf aña (Nehârî, Turgut 2013: 118; Gıynaş 2017: 73; Köksal 137).

Ey la’l dudaklı sevgili, kavuşma incilerinin kıymetini bilmek istersen, bu konuda Nazmî gibi bir kuyumcu yoktur.

Dürr-i vasluñ kıymetin sen bilmek isterseñ eger
Olmaya ey la’l-leb Nazmî gibi sarrâf aña (Nazmî, 263/5, Üst 2018)

Aşağıdaki beyit, Esrar Dede’nin Tezkire-i Şu‘arâ-yı Mevleviyyesi’nde Şeyh Galib biyografisinde onun için yazdığı manzûmeden alınmıştır. Burada da eşsiz bir cevher olarak tavsif ettiği Şeyh Gâlib’in değerini ancak cevherden anlayanlar bilebilir. Senin kıymetini tarif etmek ne haccettir, senin gibi eşsiz bir cevheri kıymetini ancak cevherden anlayanlar bilebilir.

Bahâ-yı zâtını vasf eylemek ne hâcettür
Güher-şinâslara ma’lûm o gevher-i nâ-yab (Esrar Dede, Genç 2000: 373)

Seni tanımayan kişi senin kıymetini nereden bilsin, cevherden anlayan kişinin de bu konuda tecrübesi olan iz’ân sahibi biri olması gerekir.

Kadrüñ ne bilsün ol kişi kim bilmedi seni
Gevher-şinâs olan kişi sâhib-nazar gerek (Dâi, Köksal 2017: 1521)

Belîgî ise kıymetinin bilinmediğinden yakını gibidir. İnci ve katır boncuğu gibi kıymet bakımından birbirine zıt iki nesneye beytinde yer vererek şöyle der: Katır boncuğuna inci arz eden kişi cevherden anlayan kişinin kıymetini ne bilsin. Bu ifadeyi, katır boncuğu yapmakla meşgul kişiye inci arz eden kişi cevherle meşgul/sarraf kişinin kıymetini ne bilsin, şeklinde de yorumlamak ihtimal dâhilindedir.

Ne bilsün kadrini gevher-şinâsuñ
Şu kim har-mühreye ‘arz ide lü’lü (Belîgî, Gıynaş 2017: 2174)

Sonuç

Bu çalışmada ele alınan atasözünün bulunduğu örnekler, divanlar, mesneviler, tarihî eserler, biyografik kaynaklar olmak üzere çok sayıda eser taranarak tespit edilmiştir. Elbette ulaşılamayan başka kaynaklarda, söz konusu atasözünün birebir yer aldığı beyitlere rastlamak mümkündür. Özellikle ikinci başlık altında incelenen, atasözünün bir bölümünün yer aldığı ya da atasözünü telmih eden ifadelerin yer aldığı beyitlerin örneklerini çoğaltma ihtimali ilkine göre daha yüksektir. Özünde, bir varlığın kıymetinin ancak o işin ustası tarafından hakkıyla bilinebileceği anlamı yatan atasözünün anahtarı “şinâs/bil-”, “kadr/kıymet” ve “gevher” ifadeleridir. Tabir yerindeyse, mevcut örneklerle göre bu anahtarın açtığı kapının ardında karşılaşılanlar;

- sevgilinin kıymetinin ancak aşktan anlayan, gerçek âşıklar tarafından bilineceği
- şairin şiirinin değerinin ancak nükteden yani şiirin inceliklerinden anlayan bu konuda ehil kişilerce bilineceği
- kişinin insanî kıymetinin ancak onu hakkıyla tanıyanlar tarafından bilineceği şeklinde sıralanabilir.

Şiirin yanında tarihi metinlerde de kullanıldığı görülen bu atasözünü, II. Mahmud (ö.1839) ve IV. Mehmed’in (ö.1693) takdirlerini kazanan kişiler için kullandığı da görülmektedir.

Hâfız Divanı'nda telmih olarak yer verilen atasözünün Türk Edebiyatı'nda ilk izlerine 15. yy şairi Dâî'de rastlanmakta, sonrasında her asırda örneği görülmektedir. Günümüze en yakın örnek ise 1974 yılında vefat eden Hoca Ahmet Emrî Yetkin'e aittir. Bu atasözünün Türk diline yerleşmiş olduğunun bir göstergesi de Türk Dil Kurumu'nun atasözleri ve deyimler sözlüğünde "Altının kıymetini sarraf bilir" (Bir kimsenin, bir şeyin değerini ancak o konuda uzmanlığı olanlar bilir) şeklinde yer alıyor olmasıdır.

Kaynakça

- Akkuş, Mehmet (2018). *Nefî Divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0> erişim tarihi: 23.02.2020
- Aksoyak, İsmail-Arslan, Mehmet (2018). *Haşmet Divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57256,hasmet-divanipdf.pdf?0> erişim tarihi: 23.02.2020
- Büyüktapu Okan (2013). Mahmud Sabit Tarih-i Silistre. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akün, Ömer Faruk (2006). “Atalar Sözüne Dair”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S: XIX: 117-119.
- Batıslam, H. Dilek (1997). “Nedim’in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler”, *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Fuat Özdemir Anısı: 107-123.
- Dilçin, Cem (2016). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duru, Necip Fazıl (2003). Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk Onsekiz Beytini Şerhi. *Tasavvuf*, yıl: 4, sayı: 11: 151-175
- Genç, İlhan (2000). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. İnceleme-Metin. Ankara: AKM Yayını.
- Gıynaş, Kamil Ali (2017). *Pervâne Bey Mecmuası*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0> erişim tarihi: 24.02.2020
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1992). *Hâfız Divanı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Harmancı, M. Esat (2017). *Süheylî Divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0> erişim tarihi: 21.02.2020
- İsen, Mustafa (1988). *Usûlî: Hayatı, Sanatı ve Divânı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kanar, Mehmet (2013). *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kavaklıyazı, Ahmet (2010). Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesindeki 13450 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, Bayram Ali (2011). Atasözleri ve Deyimlerin Divân Şiirinde Kullanımı ile Divânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6: 11-54.
- Kaya, Tufan (2007). Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki 13467 Numaralı Mecmuanın Metni. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köksal, M. Fatih (2017). *Edirneli Nazmî, Mecma'u'n-Nezâ'ir*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0> erişim tarihi: 20.02.2020

- Köşker, Hatice (2009). Mecmû'a-yı Bektaşîyye İsmail Baba (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım). Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurnaz, Cemal (1997). "Divan Şiirini Halk Şiirine Yaklaştıran Bir Özellik: Atasözleri ve Deyimler", *Türküden Gazele*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mengi, Mine (1986). "Necâtî'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı", *Erdem Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 4, c. II, s. 47-56.
- Mert, Talip (2014). Tefsîrî Mehmed Efendi (Mehmed b. Hamza el-Ayntâbî). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 2 Sayfa: 7-17.
- Mert, Talip (2000). Kadıasker Musrafa İzzet Efendi. *M. Uğur Derman Armağanı: Altmış beşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Muallim Naci (1322). *Lugat-ı Nâcî*. İstanbul: Asr Matbaası.
- Olca, Osman Fevzi (2010). *Amasya Şehri*. Amasya Belediyesi, Kültür Yayınları. (Sadeleştirenler: Harun Küçük, Kurtuluş Altunbaş).
- Redhouse, Sir James W. (1987). *A Turkish and English Lexicon*. Beirut.
- Steingass, Francis (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tanrıbuyurdu, Gülçin (2012). Mu'îdî Divanı (Metin-Çeviri). Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarlan, Ali Nihad (1970). *Zatî Divanı, Gazeller Kısmı*. C. 2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Turgut, Elif (2013). 16. Yüzyıla Ait Bir Şiir Mecmuasının İncelenmesi (1b-50a). Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçar, Abdullah (2017). Atatürk Kitaplığı Bel_Yz_K.1589 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuasının Mestap'a Göre Tasnifi. Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üst, Sibel (2018). *Edirneli Nazmî Divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0> erişim tarihi: 22.02.2020
- Vural, Emre (2013). Michigan Üniversitesi 356 Numaralı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin). Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILMAZ, Mehmet (2008). *Kültürümüzde Arapça Farsça Asıllı Veciz Sözcük Sözlüğü*. İstanbul: Sütun Yayınları.